

TILPASNING OG FLEKSIBILITET I ET FORANDERLIGT KYSTLANDSKAB I 1700- OG 1800-TALLET

■ CAMILLA ANDERSEN

Kampen mod havet og naturens kræfter har altid været en problemstilling, som skulle håndteres af de mennesker, der boede ved kysten. Dette gjaldt særligt for de få hundrede familier, som boede langs den danske nordvestkyst i Agger og Harboøre Sogn i 1700- og 1800-tallet på Limfjordstangen.

Denne artikel undersøger, hvordan intern mobilitet og kombinationsnæring på Limfjordstangen ved den danske nordvestkyst i løbet af 1700- og 1800-tallet blev anvendt som tilpasningsstrategier i et kystområde, der var præget af et kontinuerligt nedbrud på grund af kysterosion, sandflugt og ødelæggende stormfloder. Der er tale om en undersøgelse af kystsamfundenes fleksibilitet, hvor disse tilpasningsstrategier bliver parametre for at diskutere, hvordan fiskerfamilierne håndterede de naturlige farer og sikrede et eksistensgrundlag på tangen i flere århundreder. En fleksibilitet, som kendes fra mange andre før-moderne kystsamfund, og som blev altafgørende for, at kystsamfundene kunne modstå naturens påvirkning.

Artiklen undersøger forholdet mellem menneske og natur i et kystlandskab, hvor de naturskabte forhold pressede sig mere og mere på og satte mennesket under konstant pres, hvorfor fiskerfamilierne gennem generationer måtte håndtere, at de var bosat i et risikopræget og foranderligt kystlandskab. På trods af gentagne vurderinger om, at tangen var uegnet til beboelse, lykkedes det alligevel fiskerfamilierne at bibeholde en permanent bosætning på tangen året rundt, modsat mange andre kystsamfund. Anvendelsen af tilpasningsstrategierne medførte en øget modstandskraft i samfundene, men de store landskabsændringer efterlod visse lokaliteter og familier utrolig sårbare. Denne skelnen mellem modstandskraft og sårbarhed anvendes til at diskutere tilpasningsstrategiernes betydning for kystsamfundenes bæreevne og bæredygtighed over tid. For selv om flere byer måtte opgives i slutningen af 1800-tallet, havde de løbende forsøgt at tilpasse sig naturens kræfter, hvilket i høj grad var muligt på grund af den fleksibilitet, som lå indlejret i samfundene.

NÅR STORMFLODEN RAMTE

Natten til den 3. februar 1825 blæste det hårdt op langs den jyske vestkyst. Men modsat så mange gange før, lagde vinden sig igen tidligt om morgenen. Men blot for at samle kræfter. Allerede ved middagstid blæste det op til stiv kuling, og

snart trak kraftige haglbyger ind over land. Flere steder var det salte havvand begyndt at trænge ind over den smalle landstrimmel mellem Agger og Harboøre.

Efter solnedgang steg havet kraftigt, og snart var vandmasserne trængt ind over hele tangen. På under et døgn nåede havet en usædvanlig højde på 2,4 meter over daglig vande, og der løb en rivende strøm ind over de sandede marker, der tog alt med på sin vej. Overalt satte havet sit tydelige spor på kystprofilen. Værst stod det til i byen Toft, der lå midt på den smalle limfjordstange. De fire fiskerfamilier måtte redde sig selv og deres ejendele på lofterne, mens de med egne øjne kunne se, hvordan vandet trængte ind i husene. Udenfor var husene omringet af vand, og alt blev revet løs. Fiskerbåde og redskaber. Alt, hvad der kunne flyde, drev bort ind i Limfjorden. Først halvandet døgn efter blev de reddet af en båd fra en af nabobyerne.

Lignende skæbne led familierne i Nørlanger, lidt syd for Pælediget, der adskilte Agger og Harboøre Sogn. Dyr var omkommet i de voldsomme vandmasser. Fisker Niels Bruun havde alene mistet 14 får, og det var kun med nød, at familierne slap med livet i behold. Flere huse var bortskyllet eller faldet sammen, og langs hele den smalle landstrimmel var huse overfyldte med havgrus, sand og sten i op til en meters tykkelse. Handelsvejen mellem Thy og Hardsyssel, der blev brugt til at drive stude over, var aldeles ødelagt, ligeledes blev de mange års arbejde med beplantning i klitlandskabet ødelagt på et splitsekund.¹

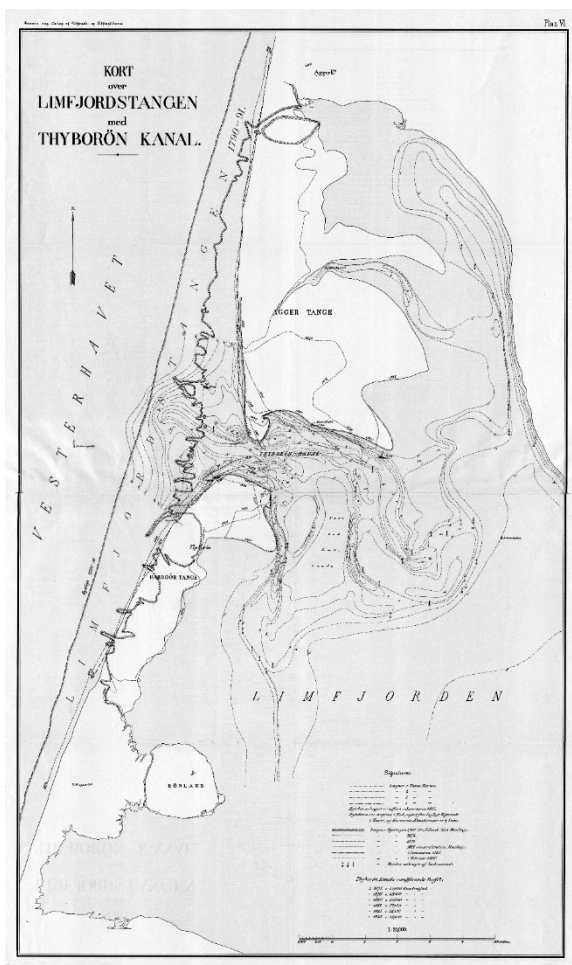
Efter en stille sommer meldte efterårsstormene igen sin ankomst. Natten mellem den 27. og 28. november slog havet endnu engang ind over tangen, men denne gang blev der skabt et permanent hul i tangen, og Agger Kanal var en realitet. I dagene derefter berettede aviserne om de voldsomme skader, og hvordan flere byer formodentlig ville blive opgivet.²

Det skulle langt fra være første eller sidste gang, at lokaliteter på Limfjordstangen blev anset for uegnet til beboelse. Allerede tilbage i 1600-tallet blev særligt Agger Sogn vurderet fuldstændigt ødelagt af sandflugt, efter en sandflugtskommission i 1680 havde undersøgt hele nordvestkysten.³ Som resultat af dette kommissionsarbejde blev hartkornsangivelsen for Agger over halveret, og jorden blev reelt set betragtet som ubrugelig til landbrug. Et kendetegn der fulgte sognet i flere århundreder. Efter endnu en voldsom stormflod i 1839, blev følgende anmærkning tilføjet til matrikelkortet for Thyborøn: "Da alt på dette Kort har været overskyllet af Stormfloden, saaledes at der nu kun er 2 Steder nordligst i Byen, hvor Mennesker kan friste Livet, saa er ogsaa alt ødelagt og indeholder kun Sand

1 På baggrund af provst P. Chr. Bendix' indberetning til Hans Majestæt Kongen den 14. marts 1825, se Laursen: *Fra Agger*, 152-165, samt Ringkøbing Amtshus' indberetning til Det Kongelige Rentekammer den 17. februar 1825, se Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, Danske Kancelli 5. (3.) Departement (DK-D5(3)), 1803-1836, Rigsarkivet (RA).

2 *Den Nord-Cimbriske Tilskuer Thisted's Amt kongelige allernaadigst privilegerede Avertissements Tidende* 2.12.1825: "Efterretninger fra Agger."

3 Støvring-Nielsen: "Sandflugten", 224-256.

Figur 1: "Kort over Limfjordtangen med Thyborön Kanal" fra 1883. Her ses de skiftende grænser for kystlinjen fra slutningen af 1700-tallet og frem til 1883 samt de store landskabsændringer, der fandt sted i 1800-tallet. Kilde: Det Kgl. Bibliotek.

og Grus og den lille Rest af Agerjord, som var tilbage østen for Byen, er senere ødelagt af Flyvesand."⁴

Det kan undre en, at der forekommer så hyppige udmeldinger om, hvor ringe forholdene var på Limfjordstangen samtidig med, at tangen aldrig blev opgivet som bosætningslokalitet. Vurderet ud fra mange af beskrivelserne af forholdene på tangen, skulle det jo nærmest være utænkeligt, at det har været muligt at opretholde et eksistensgrundlag over tid. Alligevel lykkedes det for flere af de fattige fiskerfamilier at klare kårene langt op i 1800-tallet. En del af forklaringen skal findes i de relative forskelle imellem de enkelte bosætningslokaliteter på tangen, som fik betydning for fiskernes tilpasningsstrategier. Det er disse forskelle og tilpasningsstrategier som denne artikel vil belyse.

4 Matrikelkort 01: Ejerlav Røn OE0720155, gyldig fra 1815 til 1857, Geodatastyrelsen: www.hkpn.gst.dk/ (05.08.2021).

ET FORANDERLIGT KYSTLANDSKAB

Der er ingen tvivl om, hvilke enorme kræfter, der var på spil, når en stormflod ramte. Det kræver også kun et kort glimt i kirkebøgernes til- og afgangslister for at kunne erfare, at den tydeligste konsekvens af en stormflod var en permanent migration væk fra tangen. En konsekvens, som flere familier igennem 1800-tallet måtte sande, men som langt fra afspejler den fulde håndtering af et kystlandskab, der var i konstant forandring.

I 1700- og 1800-tallet var Vesterhavet aggerboernes og harboørefolkenes tætteste nabo. Den kontinuerlige kysterosion og de voldsomme indryk i kystprofilen i forbindelse med stormfloderne medførte, at kystlinjen og dermed også grænsen til vand rykkede længere og længere mod øst, og tættere på de enkelte huse og gårde. I værste fald kunne det resultere i, at husene blev ædt op af havet. En skæbne som flere byer samt den gamle kirke i V. Agger bukkede under for. Men foruden faren for et sammenstyret hus, var der også en anden og måske endnu væsentligere problemstilling. Jorden forsvandt. Jordlodderne til at drive landbrug på, som et supplement til fiskeriet og som en essentiel del af kystsamfundenes kombinationsnæring, blev mindre og mindre. Derudover var flyvesand og sandflugt et tredje væsentligt element, der havde direkte indvirkning på kystboernes levevilkår, som siden 1500-tallet havde forringet jordens ydeevne.⁵

Tilsammen udgør stormfloderne, kysterosionen og sandflugten de tre væsentlige naturlige farer, der alle havde indvirkning på levevilkårene på tangen frem til slutningen af 1800-tallet, hvor der blev investeret i kystsikring. Disse naturlige farer er definerende for det samlede område på Limfjordstangen, der udgør Agger og Harboøre Sogn, som tilsammen klassificeres som *a region of risk*. Et risikoområde er kendetegnet ved kontinuerlige tilbagevendende naturlige farer af samme type.⁶ Men foruden en forøget risiko for naturens hærgen, ligger der ligeledes en viden og erfaring indlejret om de tilbagevendende naturfænomener, der kan være med til at belyse, hvordan sådanne samfund har håndteret naturens kræfter over tid.⁷ I forlængelse heraf argumenterer miljøhistoriker Franz Mauelshagen for, at samfund, der befinder sig i risikomiljøer, udvikler strategier over tid, som er baseret på forventningen om gentagelser ud fra erfaringen med tidligere og gentagne katastrofer, for netop at kunne håndtere kommende situationer.⁸ Det er disse strategier, der er genstand for denne undersøgelse, og som anvendes til at diskutere kystsamfundenes bæreevne.

5 Sortfeldt: "Om Flyvesandet", 145-164.

6 De Keyzer: "All we are is dust in the wind", 2.

7 Mauch og Pfister: *Natural Disasters, Cultural Responses*; De Keyzer: "All we are is dust in the wind".

8 Mauelshagen: "Flood Disasters and Political Culture", 134.

KYSTSAMFUNDETS BÆREEVNE

I denne artikel diskuteres kystsamfundenes bæreevne med udgangspunkt i de muligheder og forudsætninger familierne havde for at opretholde et eksistensgrundlag på tangen. Der er ikke nødvendigvis tale om de samme forudsætninger og muligheder gennem hele perioden. Der er i højere grad fokus på sammenspillet mellem menneske og natur, og hvordan det udvikler sig på hinandens præmisser, hvorfor forholdet mellem menneske og natur ses som sammenfiltret. Heri ligger en forståelse og erkendelse af, at det vi opfatter som naturlige miljøer i virkeligheden er sammenfiltret med kultur, politik, teknologi og andre menneskelige aktiviteter på tværs af tid og rum.⁹ Ved at erkende, at sammenspillet mellem natur og menneske i lige så høj grad er socialt betinget, frem for alene naturens fysiske dominans over mennesket, åbnes der op for en forståelse af menneskets sårbarhed, tilpasningsevne og modstandskraft.

De to begreber modstandskraft og sårbarhed anvendes for at kunne belyse, hvordan de naturskabte forhold skabte forskellige betingelser for tilpasningsstrategierne på tangen. Opretholdelsen af et eksistensgrundlag på tangen var mulig, fordi der eksisterede en modstandskraft i samfundene, men særligt de naturgivne forudsætninger for at opretholde et livsgrundlag kunne variere fra individ til individ, og havde derfor stor betydning for familiernes modstandskraft og sårbarhed. Det bevidste fokus på begge begreber skyldes en kritik af begrebet modstandskraft rettet af miljøhistoriker Tim Soens. Problematikken bunder i, at gentagne undersøgelser af før-moderne samfund med fokus på samfundenes modstandskraft har en tilbøjelighed til at konkludere, at samfundene udviste modstandskraft i en eller anden form.¹⁰ Dette kritiserer Soens, der anderledes argumenterer for et øget fokus på individerne og begrebet sårbarhed for at opnå den fulde forståelse. Ellers vil begrebet modstandskraft i en komparativ analyse blive en relativ kvalitet, hvor nogle samfund er bedre end andre til at beskytte deres indbyggerne mod skade.¹¹

Generelt anvendes der tre niveauer af modstandskraft; 1) den såkaldte *bufferkapacitet*: evnen til at *absorbere*, 2) *tilpasningskapaciteten*: evnen til at *tilpasse sig* interne og eksterne forstyrrelser og 3) *den transformative kapacitet*: evnen til at foretage en total *omorganisering* af systemet for at kunne overvinde sådan et pres. Her argumenterer Soens for, at hvis tilpasning og transformation ligeledes kan betegnes om tegn på modstandskraft frem for sårbarhed, så er der kun en total opløsning eller kollaps af systemet, der står tilbage som et bevis for systemets sårbarhed, hvilket sjældent indtræffer. I stedet argumenterer Soens for et øget fo-

9 Jørgensen m.fl.: "Entangled Environments", 10.

10 Se eksempelvis De Keyzer: "All we are is dust in the wind"; Endfield: "The Resilience and Adaptive Capacity".

11 Soens: "Resilient Societies, Vulnerable People", 176.

kus på, hvem blev ramt og hvorfor, som et værdifuldt udgangspunkt for en alternativ måde at forstå begreberne modstandskraft og sårbarhed.¹²

Artiklen lægger sig i forlængelse af Soens argument med et øget fokus på individerne, defineret som det enkelte hushold, hvor der er særligt fokus på de individuelle forudsætninger for at tilpasse sig.

FLEKSIBLE TILPASNINGSTRATEGIER

Ofte bliver naturkatastrofer og et samfunds modstandskraft vurderet ud fra dødelighed og materielle skader. Men stormfloderne ved Limfjordstangen kostede ingen menneskeliv, og de største skader skete på landbrugsjorden, som ligeledes var direkte påvirket af de mere kontinuerlige naturfænomener: kysterosion og sandflugt. Til at belyse kystsamfundenes bæreevne, og hvordan de naturlige farer og naturgivne forudsætninger påvirkede modstandskraften og skabte sårbarhed, tager artiklen derfor udgangspunkt i to væsentlige tilpasningsstrategier, der blev anvendt på tangen: bosætning og kombinationsnæring. Disse strategier hentes fra de socioøkonomiske studier af kystsamfund. Her har særligt miljøhistoriker Poul Holm i sine studier af skandinaviske kystsamfund understreget, hvor væsentligt et karaktertræk kystsamfundenes fleksibilitet er for at forstå deres evne til at opretholde et eksistensgrundlag i et område, hvor mennesket var direkte afhængig af naturens ressourcer.¹³

Holm argumenterer for, at der i mentaliteten og hverdagspraksisserne hos de fleste kystsamfund var indlejret en fleksibilitet, der gjorde det muligt for dem at tilpasse sig de naturlige forhold. Denne fleksibilitet er særlig synlig i kystsamfundenes næringsstrategier, hvor det var en nødvendighed at kombinere mange forskellige næringsveje for at opretholde et eksistensgrundlag. Men specielt et mindre landbrug i kombination med fiskeri var altafgørende for det enkelte hushold. Holm understreger i forlængelse heraf, at ingen fiskerfamilie kunne klare sig uden at dyrke lidt jord og holde et dyr eller to. Derudover bestod kombinationen af en række mindre bierhverv. Eksempelvis havde strandinger stor betydning i Agger og Harbøøre, hvor bl.a. drivtømmeret blev anvendt til brændsel, opførelsen af nye huse og til fiskernes havbåde.¹⁴ Yderligere var mindre småsystemer som jagt, håndarbejde o. lign. også en del af fiskernes kombinationsnæring.¹⁵ Sammensætningen af de forskellige næringsveje var bestemt af de naturgeografiske betingelser, som gjorde sig gældende for den enkelte lokalitet.¹⁶ Ligeledes medførte kombinationsnæringen ofte en øget mobilitet, hvor kystboerne midler-

12 Soens: "Resilient Societies, Vulnerable People", 176.

13 Holm: *Kystfolk*, 36-37.

14 Ussing: *Det gamle Harbøøre*, 65-83; Holm: *Kystfolk*, 38.

15 Ussing: *Det gamle Harbøøre*, 30-64.

16 Holm: *Kystfolk*, 36.

tidigt var nødt til at bevæge sig væk hjemmefra.¹⁷ Men mobiliteten i Agger og Harbøre kom ikke blot til udtryk ved, at fiskerne søgte ind i fjorden for at fiske om sommeren. Der var ligeledes tale om en intern mobilitet på selve tangen, hvor det var en normal praksis at flytte til en anden lokalitet for at imødekomme det foranderlige kystlandskab.

Denne fleksibilitet argumenterer miljøhistoriker Joanna de Freitas m.fl. ligeledes for var en væsentlig forudsætning for, at en række før-moderne portugisiske kystsamfund kunne ernære sig ved de sandede kyster: "Mobility, seasonality and perishability were the main characteristics of fishers settlements (...) [and] their key-strategies."¹⁸ Nøglen til at forstå kystsamfundene på Limfjordstangen, samt deres tilpasning og bæreevne over tid, beror derfor på en undersøgelse af samfundenes fleksibilitet gennem kombinationsnæring og intern mobilitet, som blev anvendt som tilpasningsstrategier for at kunne håndtere de naturgivne forhold, der var definerende for risikoområdet.

SANDFLUGTENS ØDELÆGGENDE KARAKTER

I århundreder var Limfjordstangen påvirket af et kontinuerligt nedbrud og forandringsprocesser. De tre naturfænomener: sandflugt, kysterosion og stormfloder, påvirkede området i forskellig grad og på forskellige tidspunkter. Men specielt i forbindelse med en stormflod blev de to andre naturfænomener intensiveret, hvilket satte kystsamfundene under yderligere pres.

Den direkte konsekvens af sandflugten var en markant forringelse af den landbrugsjord, der var så essentiel en del af fiskernes kombinationsnæring til græsning af dyr. Sandflugten havde favorable forhold på tangen som følge af nedslidning, da tangen blev anvendt som transportvej for studehandel, imens klitterne blev brugt til græsningsarealer af fiskernes kreaturer. Denne nedslidning medførte, at Christian 2. i starten af 1500-tallet forbød at drive stude hen over tangen.¹⁹ Ligeledes forbød Christian 3. i 1539: "at drage og slaa Halm og Tag, saa at Sandet derudover drives på landet og fordærver megen Jord, Ager og Eng".²⁰ Allerede på daværende tidspunkt eksisterede der en bevidsthed om, hvilken sårbarhed sandflugten kunne medføre, hvilket blev forsøgt imødekommet ved at gøre det forbudt at anvende klitterne til græsning etc. Klitterne og marehalmen skulle fungere som værn mod sandet og sikre en modstandskraft på tangen. Alligevel har det været en nødvendighed for mange af familierne at anvende klitterne som en del af kombinationsnæringen, og meget tyder på, at forbuddene ikke blev

---

17 Eksempelvis søfartssamfundene på Amrum og fiskerne fra Thurøhuse, se Rheinheimer: "Ægteskabsforhold på Amrum"; Degn m.fl.: *Tre danske kystsamfund*.

18 de Freitas m.fl.: "Traditional Ecological Knowledge", 264 & 266.

19 Poulsen: *Stormflod*, 11.

20 Sortfeldt: "Om Flyvesandet", 145-164.

håndhævet, hvilket medførte en stødt forringelse af græsningsarealerne samt tangen som helhed.

I 1800-tallet var sandflugten ikke længere på sit højeste, men den blev dog ved med at sætte sine spor på tangen. Særligt i forbindelse med en stormflod blev der efterladt en del sand og grus, der i kombination med et nedbrud af klitterne betød, at sandet havde mulighed for at hærge området. Der var dog en øget bevidsthed fra institutionel side om sandflugtens konsekvenser og den sårbarhed den kunne medføre. Den 17. februar 1825 blev følgende indberetning sendt fra Ringkøbing Amthus til Det Kongelige Rentekammer: "(...) jeg især anseer det hensigtsmæssigt, strax at udplante den store Masse af Halm og Klittag, som befindes sammenskyllede paa de Steder hvor Havet er brudt igjennem de vel beplantede Klitbjærge."²¹ På dette tidspunkt var der allerede gjort observationer om en begyndende sandflugt, og det blev vurderet, at de fornødne foranstaltninger med klitbeplantning ville medføre, at der igen ville dannes sandbanker, som kunne virke som et værn mod havet: "(...) saaledes som Erfaring ved andre Lejligheder har viist at være Tilfældet."²² Hvornår dette arbejde blev igangsat, kan ikke siges med sikkerhed. Men landskabsændringerne med de nye tanger og det nyopførte klitanlæg fremgår af en revidering af matrikelkortene, der blev foretaget i kølvandet på stormfloden i 1825. Dette er et udtryk for den erfaring, som Maulshagen argumenterer for er indlejret i et risikoområde. Ligeledes er det et udtryk for det miljøhistoriker Maika de Keyzer omtaler som modstandskraft på institutionelt niveau.²³ Det vurderes, at en hurtig genopretning med klitbeplantning vil mindske risikoen ved den næste storm, og samtidig forhindre sandflugten i at brede sig og udvikle sig til en reel katastrofe over tid. En beslutning og et arbejde, der lå ud over individernes egne tilpasningsstrategier, men som havde en direkte indvirkning på deres dagligdag. Det krævede en fysisk tilpasning i landskabet gennem etablering af klitanlægget, som var i lighed med det ødelagte, hvor flere familier ligeledes måtte afgive jord til klitanlægget. Dette afspejler vigtigheden af sammenspillet mellem det institutionelle og individuelle niveau, som de Keyzer argumenterer for, er en væsentlig forudsætning for opretholdelsen af en modstandskraft.²⁴ Det var med til at afbøde en yderligere forringelse af jordens ydeevne i risikoområdet, der på sigt ville kunne medføre en endnu større sårbarhed hos individerne og forringe deres forudsætninger for at anvende kombinationsnæringen som tilpasningsstrategi.

---

21 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

22 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

23 De Keyzer: "All we are is dust in the wind", 19.

24 De Keyzer: "All we are is dust in the wind", 19, 29.

Figur 2: Billedet, der er fra 1896, viser tydeligt, hvordan sandflugten blev ved med at spille en væsentlig rolle på tangen. I forgrunden ses en del af den risbeplantning, der skulle mindske sandflugten på det nyligt oprettede dige i Ø. Agger. På billedet ses ligeledes formanden for digelauget, Peder Nielsen. Kilde: Vandbygningsvæsenets fotosamling, nr. 21, Kystdirektoratet.

BY	ANTAL FAMILIER	BONITET	HAVLOD	FJORDLOD	KALVE	LAM	GRISE
Thyborøn	23	2-7 + 0 på selve tangen	20	11,5	17	80	10
Ø. Agger	37	2-5 + 0 på selve tangen	29,5	25	4	68	4
V. Agger	14	0-2	12	5	0	21	0
Sdr. Aalum	16	0-2	14	7	0	22	0
Nr. Aalum	2	0-1	2	1	0	1	0

Tabel 1: Samlet dyrehold og antal fjord- og havlodder sammenlignet med den gennemsnitlige bonitet for matriklerne fordelt på ejerlav i Agger Sogn i 1853. Data: Vestervig Agger Pastorat (VAP), Tiendedokumenter, 1811-1894, RA; Geodatastyrelsen, Matrikelkort Agger Sogn.

DET NATURSKABTE GRUNDLAG FOR KOMBINATIONSNÆRING

Konsekvenserne af sandflugten ses tydeligt op igennem 1800-tallet for de enkelte hushold og deres forudsætninger for at drive kombinationsnæring. Desværre findes der ikke et omfangsrigt kildemateriale, der kan belyse kombinationsnæringen dybdegående igennem hele 1800-tallet. Folketællingernes erhvervs-kategorier giver kun et sparsomt indblik i de ofte komplekse og forskelligartede næringsstrategier, det enkelte hushold har haft.²⁵ En række dokumenter fra 1850'erne kan alligevel være med til at åbne op for diskussionen af de indbyrdes

²⁵ Holm: *Kystfolk*, 32; Holm: "Kystens bebyggelse og erhverv", 181.

forskelle og forudsætninger imellem byerne i Agger Sogn sammenholdt med boniteterne fra matrikelkortene.

Tabellen giver et indblik i kombinationsnæringen fra Agger Sogn i 1853. Der er dog en usikkerhed om, hvorvidt det er et udtryk for de reelle tal for det samlede dyrehold, da det er en opgørelse for betaling af Bartholomæusrente²⁶ til kirken; en form for tiende, men tabellen afspejler de indbyrdes relative forskelle imellem de enkelte ejerlav.²⁷ Her ses den direkte konsekvens af de sandede jorde tydeligt. De to familier i Nr. Aalum havde stort set ikke noget dyrehold. Det stemmer godt overens med det meget begrænsede græsningsareal, de havde til rådighed, idet de omkringliggende klitter var fredet og fuldstændig sandede til. Til gengæld havde begge familier adgang til et havlod, samt havde den ene familie adgang til et fjordlod, der indikerer, at fiskeriet har haft en ekstra stor betydning for disse familier. Modsat ses de højeste boniteter ved Thyborøn og Ø. Agger, hvor familierne havde et langt større og varieret dyrehold. Men det er væsentligt at have in mente, at der var store forskelle imellem familierne. Eksempelvis var det kun halvdelen af familierne i Thyborøn, der stod angivet til at betale et beløb for kvæg. Ikke desto mindre var forudsætningerne til at drive kombinationsnæring bedre for Thyborøn og Ø. Agger end for eksempelvis Nr. og Sdr. Aalum. Det afspejler ligeledes, at familierne i Thyborøn og Ø. Agger i højere grad har haft mulighederne for at supplere deres økonomi og fiskeriet med et mindre dyrehold. Der var altså et grundlag for en mere fleksibel strategi, der gjorde det muligt at afbøde og overkomme eventuelle skader i kølvandet på en stormflod. Dog har denne strategi også været udfordret, da matrikelkortene vidner om en forringelse af jorden over tid, selv for de lokaliteter, der rådede over de mindst sandede jorde. Alligevel lå boniteterne for Thyborøn og Ø. Agger i gennemsnit et niveau højere langt ind i 1800-tallet. Samtidig lå de to byer relativt godt beskyttet mod kysterosionen, modsat lokaliteterne med de allerringeste jordlodder. Dette er med til at forklare, hvorfor Thyborøn og Ø. Agger formåede at opretholde et eksistensgrundlag på trods af gentagne vurderinger om, at området ikke var egnet til beboelse. Modsat må det nemlig have været sårbart for eksempelvis V. Agger, at jorderne ikke var egnet til at drive kombinationsnæring, samtidig med, at der blev mindre og mindre af den over tid.

---

26 Formodentlig har denne Bartholomæusrente været ret unik for området, da den ikke kendes fra andre dele af landet. Den har fungeret som en form for tiendebetaling til kirken og bygger på en gammel naturalieøkonomi. Renten har en direkte forbindelse til fiskeriet i Agger og Harboøre Sogne, da Bartholomæusdag den 24. august markerede afslutningen på fjordfiskeriet, der foregik fra Sankt Hans til Bartholomæus Dag, hvor fiskere fra Harboøre og Agger rejste ind i fjorden for at fiske efter ål med pulsvod. En rettighed, som kun gjaldt for fiskerne fra de to sogne. Det er ofte blevet forklaret med, at fiskerne i netop disse to sogne var uhyre fattige, hvorfor de undtagelsesvis måtte fiske med pulsvod, der var et yderst effektivt redskab, men hvor der samtidig var en frygt for overfiskeri, og derfor var praksisen også stærkt reguleret af staten.

27 Vestervig Agger Pastorat (VAP), Tiendedokumenter, 1811-1894, RA.

Alligevel er det interessant, når vi så ser på individerne og sammenligner byerne imellem. Trods de gode forudsætninger i Thyborøn var området udsat for nogle af de største fraflytninger væk fra tangen, hvorimod flere fiskerfamilier fra V. Agger og Nr. Aalum i stedet valgte at flytte længere mod øst til Ø. Agger.²⁸ Umiddelbart kunne migrationerne væk fra tangen betragtes som et udtryk for en transformativ modstandskraft, dvs. som en måde at imødekomme stormfloderne voldsomme skader. Men det, der taler imod, at det skal anskues som et udtryk for modstandskraft er, at alle de fraflyttede familier modtog flyttehjælp fra staten, som gjorde det muligt at migrere væk. Ligeledes ved vi, at det ikke nødvendigvis var de ressourcestærke, der migrerede væk, og de allerfattigste, som blev tilbage på tangen. Blandt andet blev Mads Sørensen, også kaldet kongen, boende på Thyborøn gennem hele perioden. Han var en af de økonomisk bedst stillede fiskere, der eksempelvis lånte penge ud til de andre fiskerne og havde et af de største dyrehold på hele tangen.²⁹

En af årsagsforklaringerne til den store fraflytning fra Thyborøn kan i stedet skyldes en intensivering af stormfloderne i 1800-tallet. Skaderne fra stormfloderne var markant større, end når vi eksempelvis sammenligner med konsekvenserne af det kontinuerlige nedbrud med kysterrosionen, hvilket har vanskeliggjort betingelserne for at opretholde et livsgrundlag på tangen. Alligevel eksisterede der bedre betingelser for kombinationsnæring på Thyborøn imellem stormfloderne, som betød, at Thyborøn aldrig blev opgivet. Anderledes forholdt det sig for byerne V. Agger, Nr. og Sdr. Aalum. Disse vedblev at eksistere langt op i 1800-tallet ved brug af en anden tilpasningsstrategi: intern mobilitet, som ligeledes kan forklare tangens og kystsamfundenes bæreevne.

KYSTEROSION OG INTERN MOBILITET

Ligesom sandflugten, prægede kysterrosionen også området kontinuerligt hvert år. Men mens sandflugten hovedsageligt havde en indvirkning på ressourcgrundlaget til kombinationsnæringen, havde kysterrosionen en direkte indvirkning på både udnyttelsen af ressourcerne og bosætningen, da jordlodderne hvert år blev mindre og mindre. Ligesom med sandflugten blev kysterrosionen også intensiveret i forbindelse med en stormflod, hvor der forsvandt markant mere af kystprofilen end ved den årlige kysterrosion. Den årlige kysterrosion skønnes at have været op til 10 alen, svarende til knap syv meter på udvalgte steder, andre steder var erosionen mindre.³⁰ Sammenlignes dette med de beregninger, som Kystdirektoratet har for kysterrosionen ved den jyske vestkyst i dag, anslås kyst-

---

28 Agger Sogn Kirkebog (ASK), 1814-1891, RA; Folketællinger (FT), Agger Sogn, 1787-1901, RA.

29 Vestervig Agger Pastorat (VAP), Tiendedokumenter, 1811-1894, RA; Langer, *Stormflodsramt*.

30 Nielsen: *Om Skodborg*, 383.

erosionen til at være to til fire meter ved Agger Tange, vel at mærke i et kontrolleret kystlandskab.³¹

Værst har den kontinuerlige kysterosion været for de byer, der lå tættest på kystlinjen. Det er også i disse byer, at den største interne mobilitet kan spores. Blandt andet vidner J. G. Wegges *Kort over Jyllands Vestkyst ved Agger Canalerne* fra 1843 om, at de fleste flytninger i 1800-tallet fandt sted ved de lokaliteter, hvor kysterosionen pressede sig mest på.³² Desværre efterlader kortmaterialet ikke mange informationer om, hvornår disse flytninger præcist er foretaget. Men Thisted Amthus skriver blandt andet følgende til Det Kongelige Danske Kancelli den 5. april 1825 i kølvandet på stormfloden: "(...) Søren Andersen af Westeragger der maae flytte sit Huus fordi Havet har nedbrudt den Brink hvorpaa Huuset staaer, (...)."³³

Når vi ser på det gamle matrikelkort fra V. Agger, er der heller ingen tvivl om, at Søren Andersens hus befandt sig i første klitrække. Det lå lige nord for den gamle kirke, der blev opgivet i 1830'erne, og i provst Bendix' indberetning til kongen i 1825 lyder det, at: "Den Banke – af Sand er den – hvorpaa Agger Kirke staaer, er saavidt bortskyllet, at det ene Hjørne af Kirkegaardsdiget er nedfaldet og Liigkisterne lade sig tilsyne. Fra Kirken selv til Havbanken er nu ikke 50 Alen, saa den ogsaa maa fløttes, om den ei skal vorde snart et Bytte for Havet."³⁴

Med under 32 meter til havstokken, har der ikke været nogen anden udvej for Søren Andersen end at flytte huset, og vurderet ud fra skadesopgørelsen, var han én af ganske få, der fik vurderet en skade på sine bygninger til samlet 50 rigsdaler. Yderligere fik Søren Andersen takseret en skade på jorden til 53 rigsdaler, hvilket var nogenlunde lig den skade de resterende beboere fik takseret på deres jord. Formodentlig har skaden på jorden udgjort den jordlod, som hver enkelt fisker ejede på selve tangen, som mere eller mindre forsvandt ved gennembruddet. Faktisk udgjorde Søren Andersens jordlod efter stormfloden den nye Agger Kanal. Der har derfor ikke været meget jord tilbage til Søren Andersen, og i erstatningspapirerne står han ligeledes vurderet til at have en ringe evne til at imødekomme sine tab, hvilket kan forklare, hvorfor han fik udbetalt en større procentvis erstatningssum end de fleste andre.³⁵ Hvad erstatningen er blevet brugt til nævner kommissionsmaterialet ikke noget om, men det er formodentlig blevet anvendt til genopførelsen af huset længere mod øst. I hvert fald levede Søren Andersen stadig i V. Agger ved folketællingen i 1834.³⁶ Imidlertid døde Søren Andersen året efter i en alder af 72 år.³⁷ Men ved en senere matrikulering i 1862 står sønnen

31 Miljø- og Fødevareministeriet: *Kystanalyse*, 13.

32 Det Kongelige Bibliotek: *Kort over Jyllands Vestkyst ved Agger Canalerne*.

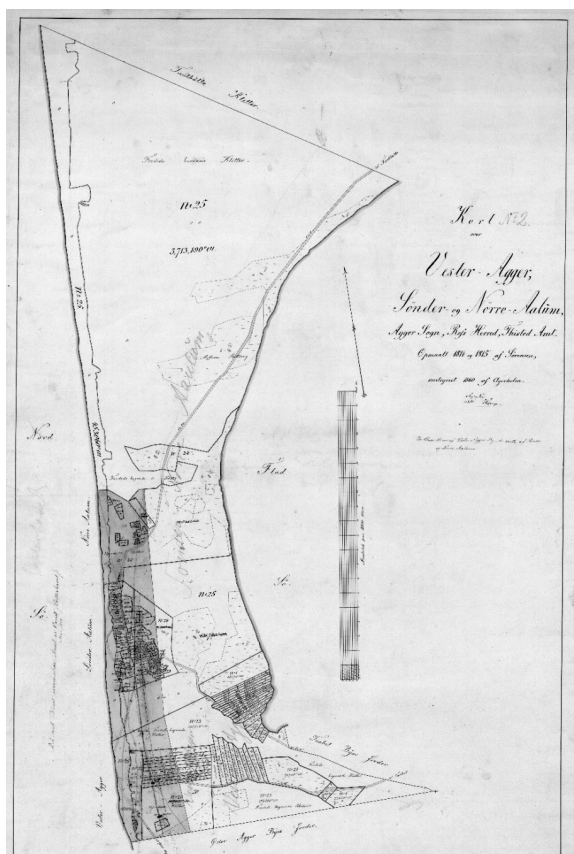
33 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

34 Laursen: "Fra Agger", 152-165.

35 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

36 FT: Agger Sogn, 1834, RA.

37 ASK: 1814-1891, RA.

Figur 3: Matrikelkort over V. Agger, Sdr. Aalum og Nr. Aalum Ejerlav, gældende fra 1860 til 1883. Her ses det blandt andet, hvordan kystlinjen er rykket endnu længere mod øst, og hvordan mange tidligere matrikler med bebyggelse med tiden er blevet ædt op af havet. Kilde: Geodatastyrelsen.

Mads Sørensen stadig til at eje matrikel 17, dog med en næsten ubetydelig hartkornsangivelse.³⁸ Allerede i 1840 står moderen Sidsel Jensdatter til at forsørges af sønnen, og det kan meget vel tænkes, at Mads har overtaget ejendommen relativt kort tid efter faderens død og har bibeholdt et næringsgrundlag i flere årtier derefter. Trods vanskelige forhold lykkedes det familien at opretholde et eksistensgrundlag i det meget udsatte V. Agger frem til 1870, hvor familien i stedet var bosat i Ø. Agger og derved var flyttet endnu længere mod øst.³⁹ Det kan ikke siges med sikkerhed, hvornår fraflytningen er sket, men det har formodentlig været imellem 1862 og 1870, hvor området blev ramt af to voldsomme stormfloder. Disse stormfloder medførte ligeledes, at den sidste beboelse i Nørlanger måtte opgives. En by der indtil da havde været kendetegnet ved en høj intern mobilitet samt frugtbare jorde og enge, der havde muliggjort opretholdelsen af et eksistensgrundlag over generationer gennem både kombinationsnæring og interne flytninger på tangen.⁴⁰ Det kan altså udledes, at imens sandflugten og kysterosi-

38 VAP: Tiendedokumenter, 1811-1894, RA.

39 FT: Agger Sogn, 1870, RA.

40 Langer: "Nørlanger"; Nielsen: *Om Skodborg*, 382.

onen skabte grundlaget for en øget sårbarhed i samfundene, var den interne mobilitet som tilpasningsstrategi med til at opretholde en modstandskraft over for de naturgivne forhold.

EN FLEKSIBEL BYGNINGSKONSTRUKTION

Netop flytningerne og selve konstruktionen af fiskernes huse på tangen er en af nøglerne til at forstå familiernes fleksibilitet og evne til at mobilisere sig internt på tangen. Husene var nemlig konstrueret på en måde, der gjorde dem nemmere at skille ad og genopføre samt sikre en af de mest kostbare ressourcer på den sandholdige tange: træ og tømmer til selve konstruktionen. Det sparsomme klitlandskab betød, at træ var en konstant mangelvare, og det var ofte i forbindelse med en strandning, at fiskerne kom i besiddelse af træ, der kunne anvendes i opførelsen af husene.⁴¹ Grundprincippet i højremshusene var, at hovedkonstruktionen stod godt beskyttet inde i selve bygningen, hvilket var en klar fordel i det barske klima.⁴² Samtidig var ydervæggene ofte let opbygget, da de ikke skulle bære tagets vægt, hvilket tilsammen gjorde, at husene var lettere at genopføre andre steder, samt at materialerne kunne genbruges.⁴³ Det gjorde højremskonstruktionen til en særlig effektiv byggemetode, der stort set kun kendes fra den vestjyske kyst.

Højremskonstruktionen muliggjorde den udbredte praksis på tangen, særligt i områderne nær den nedbrydende kystlinje, men lignende tilpasningsstrategi kendes også fra andre internationale kyststudier. Blandt andet de Freitas m.fl.'s undersøgelse af de portugisiske kystsamfund. De miljømæssige problemstillinger i kystsamfundene som de Freitas m.fl. undersøger, minder på flere områder om de selvsamme udfordringer, som fiskerne på Limfjordstangen stod overfor. Langs den lavtliggende sandede portugisiske kyst formåede fiskerne at udvikle strategier til at håndtere og tilpasse sig et meget dynamisk og variabelt miljø. Blandt andet gennem udvikling af en bestemt type bygningskonstruktion, sæsonbestemte aktiviteter og forskellige næringsveje.⁴⁴ Alle elementer, der også indgik i vesterhavsfiskernes tilpasningsstrategier som en del af hverdagen ved kysten.

Men studiet af de portugisiske fiskersamfund adskiller sig på én væsentlig parameter fra samfundene i Harboøre og Agger. Kysten blev aldrig et sted for permanent bosætning. De Freitas m.fl. retter i undersøgelsen fokus på opførelsen af let nedtagelige og mobile træshelters, kaldet *palheiros*, som blev opført i klitterne. Disse shelters blev anvendt om sommeren i forbindelse med det sæsonbestemte havfiskeri, og om vinteren vendte fiskerne hjem til deres indlandslandsbyer for at arbejde i landbruget eller for at fiske i de mere beskyttede områder. Det interes-

41 Ussing: *Det gamle Harboøre*, 65-83.

42 Stoklund: *Bondegård og Byggeskik*, 41-43.

43 Kulturstyrelsen: *Egnsbyggeskik*, 4

44 de Freitas m.fl.: "Traditional Ecological Knowledge", 259.

sante ved familierne fra Harboøre og Agger er, at deres bosætning var permanent på tangen hele året, hvor deres huse lå eksponeret for de naturlige fænomeners hærgen. Deres udgangspunkt var altså at opretholde et livsgrundlag på tangen. Undersøgelsen af Limfjordstangen bidrager derfor med et nyt perspektiv, ved at se på fiskere, der boede permanent i et foranderligt kystlandskab og var direkte afhængige af den landbrugsjord, som var ved kysten. Den fleksible bygningskonstruktion og de interne flytninger blev altså i højere grad anvendt som tilpasningsstrategi, så det var muligt at være bosat i det foranderlige kystlandskab hele året rundt frem for udelukkende midlertidige boliger, der ligeledes kendes fra danske kystsamfund. Eksempelvis de såkaldte boder ved Nymindegab, der dog ikke havde til formål at modstå naturens påvirkning.⁴⁵

Denne tilpasningsstrategi med interne flytninger og en særlig bygningskonstruktion er med til at forklare, hvorfor det lykkedes flere familier over så mange generationer at bibeholde et eksistensgrundlag i et kontinuerligt foranderligt landskab. Men det er samtidig ikke undersøgt, i hvor høj grad denne praksis var udbredt og kan relateres til forudsætningerne for at opretholde et grundlag for kombinationsnæring. For imens manglen på træ var et grundvilkår for alle på tangen, havde kysterrosionen ikke lige stor indvirkning på alle bosætningslokaliteter på tangen. Særligt de to lokaliteter: Thyborøn og Ø. Agger, havde bedre forudsætninger for kombinationsnæring samtidig med, at de lå relativt godt beskyttet. Noget tyder derfor på, at de interne flytninger i højere grad har været anvendt på de lokaliteter, hvor kysterrosionen var særligt udslagsgivende, og hvor der eksisterede dårligere vilkår for kombinationsnæring. Imens kombinationsnæringen i større grad har haft en betydning for tilpasningen på de mere beskyttede lokaliteter med de bedre forudsætninger. Den eneste lokalitet, der har anvendt begge tilpasningsstrategier, var Nørlanger. Familierne havde gode jorde, men den smalle placering på tangen gjorde, at de altid var udsatte. Både grundet den årlige kysterrosion, men specielt i forbindelse med en stormflod. Det lykkedes dog familierne af flere omgange at flytte bosætningslokaliteten, indtil tangen sidst i 1800-tallet var blevet for smal.

At tangen efterhånden blev for smal til at anvende de interne flytninger som tilpasningsstrategi skyldes en øget intensivering i kysterrosionen i forbindelse med gennembruddene i 1800-tallet. Bruddene på tangen og gennemstrømningen af vand fra begge sider betød, at der blev eroderet endnu mere af kysten centreret omkring fjordens udmunding i Vesterhavet. Det medførte, at tangerne bevægede sig endnu hurtigere mod øst. Gennembrudene var med til at skabe en intensivering i landskabsændringerne, og særligt udslagsgivende var det for Thyborøn efter endnu et gennembrud i 1862 lidt nord for byen. Nu begyndte havet for alvor at erodere i kysten, og kystprofilen nærmede sig efterhånden husene frem mod

---

45 Degn m.fl.: *Tre danske kystsamfund*, 154.

1870'erne, hvilket meget vel kan have været årsagen til, at stort set alle familier havde et ønske om at fraflytte tangen efter stormfloden i 1868.⁴⁶ Flere valgte dog at blive, da det store kystsikringsarbejde blev påbegyndt i 1875, hvilket sikrede den østligste del af det tilbageværende Thyborøn, hvor alle husene lå. Men det vidner om, at samfundene og familierne har stået over for forskellige trusler på forskellige tidspunkter, hvorfor modstandskraften i høj grad har været betinget af de individuelle forudsætninger og de naturskabte betingelser på tangen, som udviklede sig over tid. Ligeledes vidner undersøgelserne af vesterhavsfiskernes kombinationsnæring og interne flytninger om, at der har været anvendt forskellige tilpasningsstrategier afhængig af, hvor på tangen man var bosat. Tilpasningsstrategier, der var betinget af forskellige muligheder og begrænsninger skabt af de naturgivne forhold, men som sikrede bæredygtige kystsamfund.

AT LEVE I ET RISIKOOMRÅDE

Forskellene i byernes naturskabte betingelser og familiernes individuelle forudsætninger havde altså en betydning for, hvordan det ydre pres fra naturen blev håndteret. Følgende skema er en opsummering af nogle af disse betingelser, der alle har influeret familiernes tilpasningsstrategier og samfundenes bæreevne.

BY	SANDFLUGT	KYSTEROSION	STORMFLOD	MODSTANDSKRAFT	SÅRBARHED
Ø. Agger	Minimalt	Minimalt frem til 1862	Minimalt grundet den geografiske placering mod øst i sognet.	Geografisk placering gør det muligt at opretholde et eksistensgrundlag. Relative gode jordfloder til kombinationsnæring. Befolkningsfremgang i 1800-tallet	Relativ lav sårbarehed. Lå geografisk godt beskyttet mod kysterrosionen, dog ramte stormfloderne også Ø. Agger. Mangel på matrikler i anden halvdel af 1800-tallet.
V. Agger	Ekstremt	Kontinuerligt nedbrud af kystprofilen	Udsat - forøget kysterrosion.	Relativ høj intern mobilitet.	Sandede jorde gjorde det svært at holde et reelt dyrehold. Geografisk sårbart placeret mellem hav og Flade Sø. Forsvinder i slutningen af 1800-tallet.
N. Aahum	Ekstremt	Kontinuerligt nedbrud af kystprofilen	Udsat - forøget kysterrosion.	Relativ høj intern mobilitet. Fremgår af folketællingerne frem til 1860 - har formået at leve under forholdene og tilpasse sig.	Demografisk nedgang, der findes ikke flere børn efter 1839. Svært at drive kombinationsnæring på de sandede jorde. Geografisk sårbart placeret mellem hav og Flade Sø. Forsvinder i slutningen af 1800-tallet.
S. Aahum	Ekstremt	Kontinuerligt nedbrud af kystprofilen	Udsat - forøget kysterrosion.	Relativ høj intern mobilitet.	Geografisk sårbart placeret mellem hav og Flade Sø. Svært at drive kombinationsnæring på de sandede jorde. Lå udsat mellem hav og fjord. Forsvinder i slutningen af 1800-tallet.
Thyborøn	Delvist sandede jorde på selve tangen, bedre jorde rundt om byen - Disse nedløstes dog over flere omgange i anden halvdel af 1800-tallet.	Hovedsageligt nedbrud af jordfloderne på selve tangen. Intensiveret efter genembruddet i 1862.	Særlig udsat efter genembruddet i 1825 grundet sin placering mellem hav og fjord.	Relative gode jordfloder til kombinationsnæring. Bosættingskvaliteten var ikke udsat for kysterrosion.	Lå udsat mellem hav og fjord. Kysterrosionen intensiveres efter stormfloden 1862 ved et genembrud lige nord for byen. Geografisk sårbart placeret mellem hav og fjord på et af de smalleste steder på tangen.
Toft	Minimalt	Kontinuerligt nedbrud af kystprofilen	Husene var totalødsat efter stormfloden i 1825	Jorde med høj bonitet frem til 1825 skabte gode forhold til kombinationsnæring.	Byens opgives efter 1825. Geografisk sårbart placeret på et af de smalleste steder på tangen mellem hav og fjord.
Norlanger	Delvist sandede jorden, forringes gennem 1800-tallet på grund af stormfloder.	Kontinuerligt nedbrud af kystprofilen	Udsat, særligt ved forøget kysterrosion.	Høj intern mobilitet, samt enkelte jorde med relativt høj bonitet.	I slutningen af 1800-tallet var det ikke længere var muligt at flytte husene. Byen opgives efter stormfloden i 1868.

Skema 1: Opsummering af påvirkningen fra sandflugten, kysterrosionen og stormfloderne ved Limfjordstangen, samt hvilken betydning det havde for samfundenes modstandskraft og sårbarehed.

En af de ting, der fremstår tydeligst af skemaet er, at fem ud af de syv byer ikke længere eksisterede efter år 1900. At byerne måtte opgives var som regel et udtryk for, at kystlinjen efterhånden var kommet så tæt på, at det ikke længere var

⁴⁶ Langer: *Stormflodsramt*, 41.

muligt at opretholde et eksistensgrundlag. Langt størstedelen af flytningerne væk fra tangen skete umiddelbart efter en stormflod, hvilket indikerer, at husstanden havde nået sit tipping point⁴⁷. Men det var i lige så høj grad et resultat af den kontinuerlige kysterosion, som tillod havet at komme endnu tættere på i forbindelse med en stormflod. Der var altså tale om et kontinuerligt nedbrud over tid. Men det var ligeledes den præmis, at der var vand på begge sider af tangen, som skabte en naturlig barriere, der mindskede forudsætningerne for at tilpasse sig i anden halvdel af 1800-tallet. Det ses helt tydeligt ved V. Agger, Nr. og Sdr. Aalum, der alle havde Flade Sø beliggende øst for byerne. Her blev matriklerne blot mindre og mindre, og i sidste ende var det ikke længere muligt at flytte huse længere mod øst. Dette gjorde sig ligeledes gældende for Nørlanger, der med fjorden på den østlige side også gradvist mindskede grundlaget for at opretholde den høje interne mobilitet, der havde kendetegnet byen op igennem 1800-tallet.⁴⁸ Anderledes forholdt det sig eksempelvis for Ø. Agger, der lå beskyttet mod den kontinuerlige kysterosion i den østligste del af sognet, og som ikke var begrænset af en naturlig barriere mod øst. Dette gjaldt også delvist for Thyborøn, der dog havde fjorden på den østlige side, men først for alvor blev truet af kysterosionen efter gennembruddet i 1862. Men netop det faktum, at specielt Ø. Agger lå forholdsvis godt beskyttet, kan meget vel være den væsentligste årsag til, at byen voksede markant frem i 1800-tallet og samtidig blev en af de lokaliteter, hvor flest flyttede hen, blandt andet Mads Sørensen fra i V. Agger.⁴⁹

I diskussionen om sårbarhed og modstandskraft er det kontinuerlige nedbrud over tid særlig interessant, da en enkeltstående begivenhed som en stormflod sjældent giver hele forklaringen på, hvorfor nogle byer i sidste ende blev opgivet. Der eksisterer også andre årsagsforklaringer, som har været med til at skabe en sårbarhed. Eksempelvis i Nr. Aalum, hvor demografien i lige så høj grad var med til at afvikle byen. Igen måske afledt af det sparsomme grundlag for at drive kombinationsnæring. Her blev den sidste fødsel registreret i 1839, samme år som tangen blev ramt af endnu en voldsom stormflod, hvorefter befolkningsgruppen blot blev ældre og ældre. Men på trods af det spinkle næringsgrundlag og den relative høje sårbarhed, hvor fiskernes huse lå eksponeret i alleryderste klitrække, var Nr. Aalum på intet tidspunkt udsat for en reel migration væk fra tangen.⁵⁰ I stedet var det en mindre fraflytning internt i sognet, der sammen med demografien gjorde, at byen blev opgivet mellem 1860 og 1870, hvor tangen blev ramt af to voldsomme stormfloder.⁵¹

---

47 Soens: "Resilient Societies, Vulnerable People", 145.

48 Langer: "Nørlanger".

49 FT: Agger Sogn, 1787-1901, RA

50 ASK, 1814-1891, RA; FT: Agger Sogn, 1787-1901, RA; Matrikelkort 01: *Ejerlav Ålum By, Agger OE0720151*, gyldig fra 1815 til 1867, Geodatastyrelsen, www.hkpn.gst.dk/ (05.08.2021).

51 ASK, 1814-1891, RA; FT: Agger Sogn, 1787-1901, RA.

Anderledes forholdt det sig for Toft, der var en af de få byer, som blev forladt som en direkte konsekvens af en stormflod. Toft er interessant på flere måder. Blandt andet viser det sig, på baggrund af det første matrikelkort over ejerlavet fra 1815, at de fire tilbageværende familier havde gode forudsætninger for at drive kombinationsnæring. Netop disse forudsætninger kan have været med til at skabe en øget modstandskraft i samfundet, hvor det har været muligt for hvert enkelt hushold at supplere fiskeriet med et mindre landbrug, modsat andre byer omkring Toft, der blev opgivet allerede i 1700-tallet på grund af sandflugt.⁵² Betydningen af disse jordlodder som supplement til fiskeriet understreges efter stormfloden i 1825, hvor der blev efterladt et større lag sand på jordlodderne omkring Toft, hvorefter boniteten blev sat ned til nul på alle fire matrikler. Det fik Thistedes amtmand Gerhard Faye til at indsende følgende bemærkning til Det Kongelige Danske Kancelli den 5. april 1825:

(...) thi her er ikke Spørgsmaal om det tabte Jordsmaals Værdie efter en gjældende Landpriiser paa Jordejendomme, men om de uerstattelige Tab, som Beboerne af denne øde Kyst have lidt derved, at de som tilkom dog kunne holde en a toe Kjør og nogle Faar nu aldeles ingen Creature kunne holde men maae ? for af Livets søgte Fornødheder nemlig Mælk til deres Bord og Uld til deres Klæder, hvilket Tab ikke kan erstattes ved Indkjøb af andre Jorder, eftersom Sognets basale Beliggenhed mellem Hav, Fjord og øde Klitter afskærer dem fra alle frugtbare Egne.⁵³

Her understreges vigtigheden af jorden, som en væsentlig forudsætning for at kunne drive kombinationsnæring, som Holm argumenterer for. Jorden skulle bruges til græsning af dyr, der skulle supplere husholdningen med eksempelvis mælk og uld. De fire familier mistede knapt halvdelen af deres jord, og stormfloden havde efterladt store skader på deres ejendomme. Det nævnes allerede ved indberetningen fra Thisted Amthus den 11. marts 1825 til Det Kongelige Danske Kancelli, at deres bygninger med al sandsynlighed vil blive skyllet bort ved næste oversvømmelse, hvilket betød, at de var nødsaget til at bortflytte.⁵⁴

Umiddelbart ville opgivelsen af byen kunne ses som et udtryk for sårbarhed. Men ser vi over et længere perspektiv formåede byen at tilpasse sig løbende, for i sidste ende alligevel at lide samme skæbne som flere andre byer på tangen. Byen Toft er nemlig et af de tidligste eksempler, hvor vi kan dokumentere, at fiskerne på Limfjordtangen gennem interne flytninger har forsøgt at tilpasse sig det foranderlige kystlandskab. Her er der ikke blot tale om en enkelt flytning for en familie, men at hele byen er blevet flyttet af flere omgange. Af flere kort fra slutningen af 1600-tallet og 1700-tallet samt de senere kort fra 1800-tallet, fremgår en

52 Josephsen: "Fra Agger Sogn", 229-242.

53 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

54 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

række betegnelser som Gl. Toft og Ø. Tofte samt Ny Tofte, der vidner om, at byen er blevet flyttet flere gange. Imidlertid var havet kommet så tæt på i 1825, at huse ikke længere stod til at redde. Samtidig må det være blevet vurderet, at lokaliteten ikke længere kunne modstå fremtidige stormfloder, da kystlinjen var under 300 meter fra de ødelagte huse. Det betød, at de fire familier migrerede helt væk fra tangen og ind i fjorden med økonomisk hjælp fra staten. Men dette er ikke ensbetydende med, at samfundet ikke havde været modstandsdygtigt frem til stormfloden ramte i 1825. Lignende skæbne ville også have udspillet sig for Thyborøn og Ø. Agger i slutningen af 1800-tallet, hvis det ikke havde været, fordi at den danske stat valgte at investere i en massiv kystsikring, der sikrede et langt mere stabilt landskab.

Kysterrosionen havde altså på sigt den konsekvens, at byerne til sidst måtte opgives, da det for langt de fleste af byerne ikke længere var muligt at flytte længere mod øst, da tangen efterhånden var blevet for smal. Samtidig svandt grundlaget for at drive kombinationsnæring mere og mere ind, hvilket mindskede forudsætningerne for at tilpasse sig og gøre sig modstandsduelige, hvorfor samfundene i sidste ende stod sårbare over for en kommende stormflod og den kontinuerlige kysterrosion. Det betød, at den fleksibilitet og modstandskraft, som tidligere havde været anvendt i samfundene, ikke længere var en mulighed, og vanskeliggjorde en fortsat tilpasning til naturens påvirkning og det foranderlige kystlandskab. Ifølge Soens, vil denne opløsning eller kollaps af byerne kunne ansues som sårbare samfund, der ikke udviste modstandskraft og tilpasning. Men jeg vil argumentere for, at dette ikke er retvisende for den udvikling, modstandskraft og tilpasning, der fandt sted over tid, der i sidste instans alligevel kunne føre til, at byerne måtte opgives. Undersøgelsen af fiskernes tilpasningsstrategier er derfor med til at nuancere vores forståelse kystsamfundenes bæreevne og bæredygtighed.

BÆREDYGTIGE KYSTSAMFUND

Tangen, som et landskab præget af forandringsprocesser, kan ikke i sig selv ansues som bæredygtigt, da de tre naturfænomener over tid ændrede landskabet markant, og meget tyder på, at tangens nuværende form i høj grad blev sikret på grund af det omfattende kystsikringsarbejde i slutningen af 1800-tallet. Så når vi vurderer Limfjordstangens bæreevne og bæredygtighed, er det betinget af menneskets tilstedeværelse og håndtering af landskabets forandringer. Men det var en kombination af tangens forandringsprocesser og naturgrundlag, samfundene og det enkelte hushold, der gjorde kystsamfundene bæredygtige i 1700- og 1800-tallet. Det var sammenspillet mellem menneske og natur, som gjorde det muligt at opretholde et eksistensgrundlag på tangen, men som samtidig satte individet under voldsomt pres. Forudsætningerne og vilkårene ændrede sig undervejs, og det ændrede også tilpasningen og opretholdelsen af modstandskraften i samfundene og derved også kystsamfundenes bæreevne. Som undersøgelsen har

vist, rækker udviklingen og tilpasningen på tangen ud over en enkelt generation og et enkelt hushold, men det var samtidig den enkelte families tilpasning gennem bevidste valg af strategier og erfaring herved, der gjorde kystsamfundenes bæredygtige.

Tilpasningen var mulig på grund af den fleksibilitet og modstandskraft, der lå indlejret i familiernes hverdagspraksisser. En fleksibilitet og modstandskraft skabt gennem viden og erfaring med tidligere stormfloder, sandflugt og kysterosion, hvor kombinationsnæringen og en høj intern mobilitet gjorde det muligt at tilpasse sig naturens ydre påvirkning. Men samtidig blev denne mobilitet udfordret i 1800-tallet, særligt på grund af kysterosionen, der genererede mindre og mindre jordlodder, som i sidste ende betød, at flere modstandsduelige byer måtte opgives.

Kystsamfundenes fleksibilitet og tilpasning var betinget af en række naturgivne forskelle, der var forskelligartet afhængig af, hvor på tangen man var bosat. Dette måtte familierne hver især forholde sig til og udvikle tilpasningsstrategier efter i takt med, at naturen pressede sig mere og mere på i løbet af perioden. Netop fordi fleksibiliteten var allestedsværende i de to kystsogne frem til slutningen af 1800-tallet, var det muligt for fiskerfamilierne at tilpasse sig de eksterme forhold og det foranderlige kystlandskab. Det bæredygtige var det fleksible, og det fleksible gjorde kystsamfundene tilpasningsduelige. Dette ligger i forlængelse af Holms konklusion af det svenske kystsamfund Varö på baggrund af etnolog Ovar Löfgrens studier. Varö skiftede økologisk niche tre gange i løbet af fire generationer, og Holm understreger, at det stabile i samfundet var deres evne til at omstille sig.⁵⁵ Dette var også gældende for kystsamfundene i Agger og Harboøre. Men samfundene, som Holm undersøger, blev aldrig sat under pres grundet ødelæggende naturfænomener. Artiklen bidrager derfor ligeledes med ny indsigt i, hvordan kystsamfund kan forstås i lyset af naturens påvirkning, ikke kun i ekstreme situationer som med en stormflod, men ligeledes den kontinuerlige forandring af landskabet, der generelt er underbelyst i de fleste danske studier af kystsamfund.⁵⁶ Det åbner for en ny forståelse af, hvordan moderne kystsamfund i fremtiden kan forholde sig til de stigende vandstande, hyppige storme og stormfloder. Det var kystboernes fleksible livsstil, som sikrede en permanent bosætning på tangen.

UPUBLICERET MATERIALE

Rigsarkivet (RA), Agger Sogn Kirkebog (ASK): 1814-1891.

Rigsarkivet (RA), Folketællinger (FT): Agger Sogn, 1787-1901.

Rigsarkivet (RA), Samlingsag ang. Stormflod i Nørrejylland, Danske Kancelli 5. (3.) Departement (DK-D5(3)), 1803-1836.

Rigsarkivet (RA), Tiendedokumenter, Vestervig Agger Pastorat (VAP), 1811-1894.

⁵⁵ Holm: *Kystfolk*, 36.

⁵⁶ Se eksempelvis Degn m.fl.: *Tre Danske Kystsamfund*; Holm: *Kystfolk*; Stoklund: *Læsø Land*.

PUBLICERET MATERIALE

- de Freitas, Joana Gaspar, Maria Rosário Bastos og Joan Alveirinho Dias: "Traditional Ecological Knowledge as a Contribution to Climate Change Mitigation and Adaptation: The Case of the Portuguese Coastal Populations". I Walter L. Filho, Envangelos Manolas, Anabela M. Azul, Ulisses M. Azeiteiro og Henry McGhie (red.): *Handbook of Climate Change Communication: Vol. 3. Case Studies in Climate Change Communication*, Springer International Publishing AG, 2018, 257-269, doi: 10.1007/978-3-319-70479-1.
- Degn, Ole, Hans Chr. Johansen og Per Madsen: *Tre Danske Kystsamfund i Det 19. Århundrede*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 1993.
- De Keyzer, Maika: "All we are is dust in the wind. The social causes of a "subculture of coping" in the late medieval coversand belt", *Journal for the History of Environment and Society*, 1, 2016, 1-35, doi: 10.1484/J.JHES.5.110827.
- Den Nord-Cimbriske Tilskuer Thistedes Amt kongelige allernaadigst privilegerede Avertissements Tidende, 02.12.1825: "Efterretninger fra Agger".
- Endfield, Georgina H.: "The Resilience and Adaptive Capacity of Social-Environmental Systems in Colonial Mexico", *PNAS*, 10, 2012, 3676-3681, doi: 10.1073/pnas.1114831109.
- Holm, Poul: *Kystfolk: Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*, Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet, 1991.
- Holm, Poul: "Kystens bebyggelse og erhverv, 1500-2000 – Bidrag til Kulturhistorisk bygdeinddeling af Danmark". I Per Grau Møller; Rasmus Ejrnæs, Andreas Höll, Lars Krogh og Jesper Madsen (red.): *Foranderlige landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning*, 179-208, Syddansk Universitetsforlag, 2002.
- Josephsen, Viggo: "Fra Agger Sogn", *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*, 1966, 229-242.
- Jørgensen, Finn Arne, Unnur Birna Karlsdóttir, Erland Mårald, Bo Poulsen og Tuomas Räsänen: "Entangled Environments: Historians and Nature in the Nordic Countries", *Historisk tidskrift*, 92 (01), 2013, 9-34.
- Kulturstyrelsen: "Egnsbyggeskik på landet før 1930", København, 2012.
- Langer, Anders Vrist: *Stormflodsramt. Hjælpen til de truede byer på Limfjordstangerne*, Struer, Forlaget Bogtrykkergården, 1980.
- Langer, Anders Vrist: "Nørlanger – en by, der måtte vige for havet", *Harsyssels Årbog*, 1991, 65-90.
- Laursen, Henrik: "Fra Agger for hundrede Aar siden", *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*, 1926, 152-165.
- Mauch, Christof og Christian Pfister, C.: *Natural Disasters, Cultural Responses: Case Studies toward a Global Environmental History*, Washington D.C.: German Historical Institute, 2009.
- Mauelshagen, Franz: "Flood Disasters and Political Culture at the German North Sea Coast: A Long-term Historical Perspective", *Historical Social Research*, 32 (3), 2007, 133-144.
- Miljø- og Fødevarerministeriet: "Kystanalyse", København, 2016.
- Nielsen, O.: *Skodborg og Vandfuld Herreder. Historiske-topografiske Efterretninger om Skodborg og Vandfuld Herreder*, København, Otto G. Wroblewskis Forlag, 1894.
- Poulsen, Bo: *Stormflod*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019.
- Rheinheimer, Martin: "Ægteskabsforhold på Amrum. Et søfartssamfunds historiske demografi 1700-1900", Esbjerg, *Sjæk'len*, Fiskeri- og Søfartsmuseet Esbjerg, 2011, 16-37.
- Soens, Tim: "Resilient Societies, Vulnerable People: Coping with North Sea Floods before 1800", *Past and Present*, 241, 2018, 143-177, doi: 10.1093/pastj/gty018.
- Sortfeldt, S.C.: "Om Flyvesandets Ødelæggelser i Thy", *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*, 1920, 145-164.
- Stoklund, Bjarne: *Bondegård og Byggeskik før 1850*, København, Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger, 1980.
- Stoklund, Bjarne: *Læsø Land. Økologi og kultur i et øsamfund 1550-1900*, København, Museum Tusulanums Forlag, 2018.
- Støvring-Nielsen, Henrik: "Sandflugten i Thy 1660-1800", *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*, 1957, 224-256.
- Ussing, Henrik: *Det Gamle Harboøre. Optegnelser af Karen Thuborg*, København, Det Schønberske Forlag, 1928.

WEBSIDER

Geodatastyrelsen, Matrikelkort O1: *Ejerlav Røn OE0720155*, gyldig fra 1815 til 1857, www.hkpn.gst.dk/ (05.08.2021).

Geodatastyrelsen, Matrikelkort O1: *Ejerlav Ålum By, Agger OE0720151*, gyldig fra 1815 til 1867, www.hkpn.gst.dk/ (05.08.2021).

Geodatastyrelsen, Matrikelkort Agger Sogn: www.hkpn.gst.dk/ (05.08.2021).

Kystdirektoratet, Vandbygningsvæsenets Fotosamling: <https://kyst.dk/publikationer/om-kystdirektoratet/vandbygningsvaesenet-i-billeder/> (05.08.2021).

Det Kgl. Bibliotek, digitale samlinger: *Kort over Limfjordstangen med Thyborøn Kanal*:

<http://www5.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object68785/da/> (05.08.2021).

Det Kgl. Bibliotek, digitale samlinger: *Kort over Jyllands Vestkyst ved Agger Canalerne*:

<http://www5.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object70028/da/> (05.08.2021).

CAMILLA ANDERSEN

PH.D.-STUDERENDE

INSTITUT FOR POLITIK OG SAMFUND

AALBORG UNIVERSITET

CAMILLAA@DPS.AAU.DK

ABSTRACT

Adaptation and Flexibility in a Changing Coastal Landscape: Storm Surges, Sand Drift, Coastal Erosion, Plural Activity and Relocations in Danish Coastal Societies in the 18th and 19th century

Throughout the 18th and 19th century, the small sandy isthmus Agger Tange in the northwestern part of Denmark was affected by coastal erosion, sand drift and storm surges which created a changing coastal landscape. This article examines how internal relocations and plural activity were used as coping strategies in this changing coastal landscape. The focus is on how the natural conditions affected the small coastal societies as well as how the families managed living in a *region of risk* by using these two different coping strategies. The article shows that the coping strategies were characterized by flexibility and largely depended on the natural conditions.

Furthermore, the article focuses on the entangled relationship between man and nature, where many of the families constantly were put under pressure from the natural conditions. By using different coping strategies, the societies increased their resilience, but the natural hazard also left some locations and families very vulnerable. This distinction between resilience and vulnerability is used to discuss how the coping strategies affected the sustainability of the coastal societies throughout the period.

This article shows that it were the flexible coping strategies, which created the resilient and sustainable coastal societies.